

Плодоовочева галузь України: регіональні виклики

Розглянуто та критично проаналізовано різні підходи до досліджень регіональних проблем розвитку плодоовочевої галузі в Україні. Визначено регіональні особливості розвитку плодоовочевих ринків в Україні, обґрунтовано перспективні тенденції. Оцінено перспективи розвитку плодоовочевої галузі України за кластерною моделлю, обґрунтовано та апробовано авторську методику визначення потенційних кластерів та їх ядер. Розрахунково підтверджено авторську гіпотезу про вирішальну роль елементів збутової інфраструктури для розміщення та розвитку плодоовочевої галузі України.

Ключові слова: регіональний підхід, овочівництво, кластер, концентрація.

Глобалізація та ключові тенденції розвитку світової економічної науки обумовили перехід від національного рівня досліджень аграрного сектора економіки до регіонального.

Вітчизняні регіональні дослідження, виходячи з цілком слушного положення щодо регіоналізації основних тенденцій розвитку аграрного виробництва у світі, базуються на недостатньо обґрунтованому ототожненні понять «регіон» та «адміністративна область». У результаті абсолютно правильний регіональний підхід до досліджень розвитку плодоовочевої галузі в Україні призвів до розгляду вітчизняними науковцями досліджуваних регіонів як певних самостійних, закритих та виокремлених формувань. Розроблені в рамках даного підходу пропозиції вбачаються неефективними у практичному застосуванні, оскільки при їх розробках втрачено принципи системного підходу, відповідно до яких адміністративні області по суті не є незалежними елементами – навпаки, підприємства аграрного сектора жодним чином не обмежують своєї діяльності межами адміністративної області. Так, з метою підвищення ефективності функціонування аграрного сектора на регіональному рівні вітчизняні дослідники пропонують:

- штучне формування ринкової інфраструктури адміністративними методами та за бюджетні кошти;
- створення регіональних інформаційних систем (теж під керівництвом державних органів);
- розробку концепцій регіональної політики розвитку плодоовочевої галузі.

Мають місце пошуки напрямків максимально повного забезпечення потреб населення певних областей в аграрній продукції, однак адміністративний устрій України не потребує такої значної уваги до питань регіональної продовольчої безпеки.

Про необґрунтованість відірваного розгляду плодоовочевої галузі окремих адміністративних областей свідчить перш за все неоднорідність рівня виробництва овочів по районах областей. Так, наприклад, рівень виробництва овочів на душу населення по районах Чернігівської області коливається від 117 до 657 кг [1]. До того ж на території однієї області зазвичай діють різні за характером фактори розвитку овочівництва. Так, високий рівень виробництва овочів у південно-західних районах обумовлюється близькістю Києва, а отже й потужного ринку збуту. Виробництво у північних районах активізується наявністю переробних

підприємств. Також часто виробництво овочів концентрується на межах областей (наприклад, за наявності переробних підприємств).

Таким чином, ми бачимо, що жоден із підходів не задовольняє об'єктивних вимог до економічного дослідження:

- 1) розгляд овочівництва на національному рівні із деталізацією до областей не дає можливості виявити причини наявних тенденцій розвитку галузі;
- 2) звуження розгляду до адміністративної області залишає поза увагою ключові питання ефективності функціонування галузі, пов'язані з розміщенням продуктивних сил на рівні країни.

Таким чином, ключовою метою досліджень регіонального розвитку плодоовочевої галузі має стати не збільшення виробництва плодоовочевої продукції у регіоні і навіть не підвищення ефективності її виробництва, а забезпечення розвитку галузі регіону, пошук такого напрямку розвитку галузі в регіоні, який забезпечить оптимальне використання наявних ресурсів з метою задоволення як соціальних потреб, так і економічної доцільності виробництва. Тобто маємо багатокритеріальне завдання, яке поєднує у собі необхідність:

- 1) задоволення потреб населення регіону у плодоовочевій продукції необхідної кількості та якості;
- 2) забезпечення максимально ефективного використання матеріально-технічного та природно-ресурсного потенціалу;
- 3) забезпечення такого обсягу та собівартості виробництва плодоовочевої продукції, який дозволить виробникам регіону ефективно конкурувати з виробниками інших регіонів України та інших країн.

Усі інші підходи до дослідження галузей аграрного виробництва на регіональному рівні є хибними, оскільки в таких випадках відбувається відхід від однієї з базових складових сучасної економічної системи – розподілу праці.

Як уже доводив автор [2], ключовими передумовами розвитку плодоовочевої галузі як на регіональному, так і на національному рівнях є кооперація виробників з метою:

- 1) сприяння (або самостійного) формування ринкової інфраструктури;
- 2) спільного ведення комерційної діяльності.

Часто вітчизняні виробники не можуть самостійно виконати свої контрактні зобов'язання перед покупцями щодо обсягу та стабільної якості продукції. У таких випадках кооперація часто є єдиним шляхом виходу на зовнішні ринки. Так, саме завдяки кооперації у 2003-2004 році фермери Херсонської області здійснили певний «прорив»: налагодили стабільні канали експорту кавунів у Європу.

Отже, оптимальною є така модель розміщення та функціонування плодоовочевої галузі, яка дозволила б:

- обрати регіони з найкращим природно-ресурсним потенціалом для виробництва;
- концентровано розмістити виробництво, переробку та інфраструктурні підприємства;
- сформувати стійку систему зв'язків між підприємствами.

Така модель уже існує у світовій практиці і має назву «кластерної» [3]. Доцільність кластерної моделі розвитку аграрного сектора економіки (а з ним і сільської місцевості в цілому) уже не є спірною, про неї говорять багато вітчизняних дослідників [4–6]. У результаті сьогодні Україна перебуває на етапі розуміння

Рис. 1. Алгоритм формування аграрних кластерів

необхідності формування аграрних кластерів. Укрупнено аналітичні роботи з формування кластерів можна умовно згрупувати у такий алгоритм (рис. 1).

Оскільки сьогодні Україна перебуває лише на певних етапах наведеного алгоритму, розглянемо їх детальніше. На етапі пошуку територій з ознаками кластерів використовується математико-статистичний методичний апарат. У Росії та Україні пошук можливих регіональних кластерів здійснюється за допомогою співставлення коефіцієнтів локалізації та спеціалізації для кожного регіону.

Коефіцієнт локалізації розраховується як відношення питомої ваги даної галузі в структурі виробництва регіону до питомої ваги тієї ж галузі в країні. Коефіцієнт спеціалізації регіону у даній галузі визначається як відношення питомої ваги регіону в країні по даній галузі до питомої ваги регіону у ВВП країни.

Зазначимо, що прийнятий у західній практиці підхід заснований не на обсягах виробництва продукції окремої галузі, а на кількості зайнятих, у вітчизняних умовах вбачається не зовсім прийнятним, що обумовлюється:

- значною диференціацією використовуваних технологій. В Україні одночасно використовуються як дуже застарілі трудомісткі технології, так і сучасні високоефективні, що не потребують значних працевтрат;
- значною диференціацією видів та розмірів підприємств. Одночасно існують великі стагнуючі колишні колгоспи, на яких зареєстрована велика кількість працюючих, та дрібні високоприбуткові підприємства.

Розрахунок відповідних показників по регіонах України (відповідно до загальновикористовуваного підходу) для овочевої галузі за 2002-2007 рр. дав можливість побудувати діаграму розсіювання з метою визначення можливих регіональних овочевих кластерів (рис. 2).

Як видно з даних рисунка, складно виокремити регіони, які б характеризувалися очевидним переважанням досліджуваних коефіцієнтів. Умовно виокремивши певну групу значень, автори визначили, що відповідно до даної методики, потен-

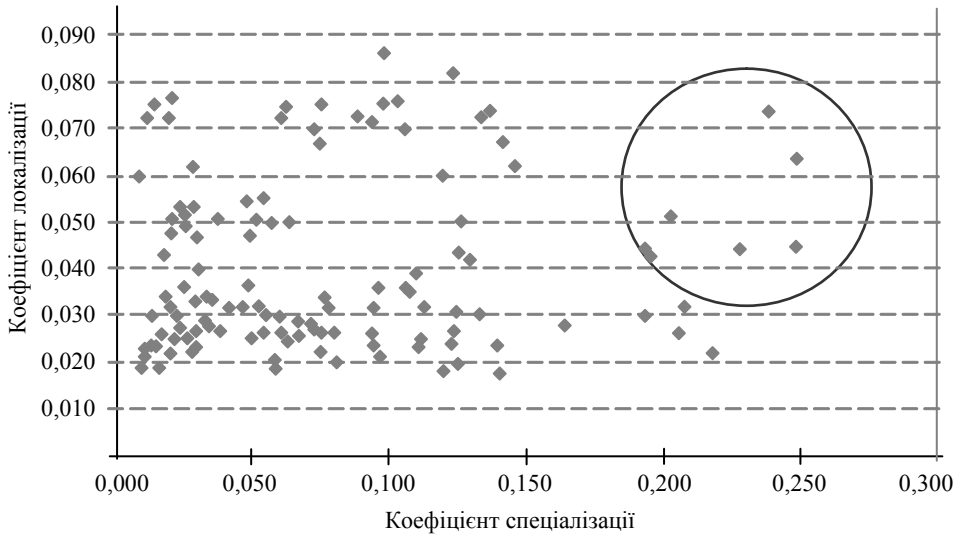

Рис. 2. Кореляційне поле регіональних значень коефіцієнтів спеціалізації та локалізації для овочевої галузі за 2002-2007 рр.

(Побудовано за власними розрахунками автора на основі [7]).

ційна наявність овочевих кластерів має місце в Івано-Франківській та Львівській областях, які, варто зазначити, характеризуються не найвищими в Україні обсягами виробництва овочів. Доцільно зауважити, що ознаки кластерів дані області почали проявляти з 2002 р., а отже, цілком логічним є висновок про вагому роль у цій тенденції функціонування оптового овочевого ринку «Шувар» (Львівська область). Отже, знову підходимо до висновку про першочерговість каналів збуту для розвитку виробництва овочів. Важливо також підкреслити, що кластери починають формуватися не «в регіоні», а навколо певного ядра.

Західні дослідники [8] для виявлення кластерів використовують коефіцієнт Джині, який дає можливість визначити, наскільки диверсифікований рівень певного параметра по регіонах. Значення даного коефіцієнта коливається від 0 до 1. Нульове значення показника означає, що господарська діяльність (виробництво продукту) в певній категорії поширена пропорційно серед регіонів відповідно до розміру (або до кількості населення) кожного регіону. Значення показника на рівні 1 вказує, що вся господарська діяльність (або виробництво певного продукту) в межах кластерної категорії сконцентрована в одному регіоні. За оцінками фахівців Інституту стратегії та конкурентоспроможності (на базі Гарвардської бізнес-школи під керівництвом М. Портера) про можливу наявність кластерів свідчить рівень коефіцієнта Джині вищий за 0,3.

$$G = 1 - 2 \times \sum_{i=1}^n x_i \times cumy_i + \sum_{i=1}^n x_i \times y_i,$$

де $cumy_i$ – кумулятивна частка обсягів виробництва продукції в регіоні;

x_i – частка населення регіону.

Для оцінки можливої наявності кластерів в овочевій галузі на рівні окремих областей України було здійснено розрахунок даного показника за період з 2000 по 2007 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка коефіцієнта Джині для регіонального виробництва овочів в Україні*

Рік	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Коефіцієнт Джині	0,0325	0,0743	0,0560	0,0739	0,0889	0,0790	0,1768	0,1118

* Розрахунки автора за даними [7].

Як бачимо, наявний рівень досліджуваного коефіцієнта не дає можливості зробити висновки про наявність регіональних кластерів в овочевій галузі України. Зауважимо лише певну тенденцію до концентрації виробництва овочів по регіонах, про що свідчить зростання показника протягом досліджуваного періоду. Водночас точки концентрації, які обумовлюють зростання показника, дана методика вказати не може.

Таким чином, як бачимо, наявний методологічний апарат є недостатньо ефективним для ідентифікації потенційних кластерів (як в овочевій галузі, так і по аграрному сектору України в цілому). Формування кластерів відбувається шляхом поступової концентрації виробництва навколо певних ядер. Отже, існує потреба в показнику, який не просто ілюстрував би рівень диференціації показників виробництва по районах, а визначав тенденції концентрації виробництва (та рівня даної концентрації) навколо певних конкретних ядер. Очевидно також, що вихідними даними для розрахунку даного показника мають бути статистичні масиви на рівні адміністративних районів, а не областей.

Проведене дослідження дало авторам можливість розробити спеціальний коефіцієнт просторової концентрації виробництва, який розраховується за такою формулою:

$$K_i = \Delta loc_i \cdot \frac{d_i^{\max}}{d_i^{\min}} + \sum_{j=1}^n \Delta loc_j \cdot \left(\frac{d_i^{\max}}{d_{ij}} \right)^2,$$

- де K_i – коефіцієнт просторової концентрації виробництва для i -того району, який характеризує рівень концентрації виробництва навколо i -того району;
 Δloc_i – зміна коефіцієнта локалізації для i -того району за період (оптимально – рік);
 Δloc_j – зміна коефіцієнта локалізації для j -того району за період;
 D_{ij} – відстань між центрами районів i та j ;
 d_i^{\max} , d_i^{\min} – максимальна (мінімальна) відстань від центру району i до іншого з усієї досліджуваної сукупності (1... n).

У результаті розрахунків одержуємо значення K_i для кожного району з досліджуваної сукупності. Що більше (позитивне) значення даного показника для i -того району, то вищий рівень концентрації навколо нього виробництва. Тобто район з максимальним значенням K_i можна розглядати як ядро потенційного кластера. Для найдостовірніших результатів пропонується:

- 1) здійснювати розрахунок за три періоди;
- 2) розрахунок здійснювати за всією сукупністю адміністративних районів в Україні. Чим дрібнішою є базова одиниця досліджуваної сукупності

(наприклад, підприємство), тим точніші будуть результати; до використання на рівні адміністративних областей показник є неприйнятним.

Зауважимо, що розроблена методика дуже легко реалізується у табличному процесорі MS Excel, а отже, не потребує значних витрат часу аналітика.

До основних переваг розробленої методики можна віднести:

- показник є динамічним, а не статичним, оскільки свідчить не про наявний стан, а відображає тенденції;
- показник дає можливість не лише оцінити ступінь концентрації виробництва, а й визначити ядро, навколо кого відбувається концентрація;
- показник дає можливість оцінити, наскільки сильно виробництво «підтягується» до ядра, а не лише частку продукції, що виробляється у певному радіусі навколо ядра потенційного кластера.

Для ілюстрації розробленої методики, проаналізуємо результати розрахунків запропонованого показника для виробництва овочів у Чернігівській області (табл. 2).

Результати розрахунків підтвердили наші гіпотези про вирішальну роль каналів збуту при розвитку плодоовочевого виробництва. Як бачимо, у просторовій

Таблиця 2

Розрахункові значення коефіцієнтів просторової концентрації виробництва овочів у Чернігівській області *

	2005	2006	2007
Бахмацький	0,142333	-1,11272	2,250757
Бобровицький	-2,21102	1,196436	-0,38427
Борзнянський	1,27515	-0,62706	0,677427
Варвинський	0,586866	1,874034	-0,6997
Городнянський	0,273583	-0,45438	0,572741
Ічнянський	0,168541	1,829603	-0,34273
Козелецький	-1,63261	0,260664	-0,12233
Коропський	0,531095	-0,33419	0,089815
Корюківський	0,179961	-0,55324	-0,38094
Куликівський	-0,25028	-0,11919	0,836048
Менський	0,947185	-0,74796	1,14063
Ніжинський	-1,10101	1,354627	-0,73127
Н.-Сіверський	0,070456	-0,22681	0,025736
Носівський	-1,39973	-2,13316	1,643616
Прилуцький	-0,06077	-0,51352	1,613509
Ріпкинський	0,059401	-0,46613	-0,42645
Семенівський	0,070558	0,264177	0,197399
Сосницький	1,400174	-1,11015	-0,66887
Срібнянський	0,158773	2,144646	-0,66795
Талалаївський	-3,30512	-3,98079	-0,38635
Чернігівський	0,240781	-0,33054	0,268824
Щорський	0,949552	-0,81689	0,69235

* Розрахунки автора за даними [1].

структурі виробництва мають місце значні трансформації, які чітко свідчать про його концентрацію навколо певних ядер. Так, у 2005 р. спостерігалася концентрація виробництва навколо Борзнянського та Сосницького районів, оскільки саме в цій частині області концентруються основні потужності з переробки овочів.

У 2006 р. ядра концентрації виробництва в області змінилися. Причому, якщо територіально вони зсунулися незначно, то принцип концентрації змінився радикально: тепер виробництво концентрується навколо каналів збуту, якими є київський гуртовий ринок «Фермер». Як бачимо, виробники плодоовочевої продукції доволі гнучко реагують на зміну ринкової ситуації. Такі тенденції у концентрації виробництва у 2006 р. обумовлені такими факторами:

- 1) в області існує обмежена кількість переробних підприємств, які висувають чіткі вимоги до якості сировини та ритмічності та строків її постачання. Більшість виробників області не в змозі задовольнити дані умови. Негативно позначилося на ринку і зниження ввізних мит на свіжу та перероблену плодоовочеву продукцію у березні 2005 р.;
- 2) водночас Київська область у 2005 р. виявила найбільший попит на ринку України на свіжі овочі (споживання перевищило обсяги виробництва на 100 тис. тонн [9]). При цьому слід враховувати, що розрахунок цих обсягів базувався на даних щодо середнього споживання на душу населення в області та зареєстрованої кількості населення, а якщо враховувати реальні обсяги незареєстрованих мігрантів з інших областей у м. Києві, то фактичний попит є принаймні на 30% більшим.

У 2007 р. концентрація також спостерігалася навколо каналів збуту (Носівський район – для забезпечення переробного підприємства в Ніжині та постачання на ринки Києва, Прилуцький район).

Отже, вищевикладене дає можливість зробити такі висновки:

1. Дослідження в межах певних адміністративних областей є недоречними та безперспективними. Регіональну складову досліджень визначають особливості розміщення продуктивних сил, які зазвичай не вписуються в адміністративний розподіл.
2. Плодоовочеве виробництво (як основа майбутніх кластерів) в Україні (та Чернігівській області зокрема) концентрується за специфічним принципом: продукція виробляється не відповідно до наявних ресурсів, а місця виробництва тяжіють до каналів збуту (переробні підприємства, гуртові ринки при великих містах). Це пояснюється відсутністю сформованих традицій та досвіду збутової та маркетингової діяльності у вітчизняній плодоовочевій галузі, яка тривалі роки планової економіки концентрувала зусилля виключно на виробництві якомога більших обсягів продукції.
3. Відповідно, централізоване сприяння розвитку збутової інфраструктури ринку на основі певної науково обґрунтованої схеми, яка б враховувала і регіональні потреби, і національні цілі розвитку даної галузі АПК, її розміщення має стати інструментом розвитку галузі в умовах глобалізації світових ринків аграрної продукції. Розробка такої схеми має стати предметом подальших наукових розробок.

Список використаних джерел

1. Чернігівщина 2006 : [стат. щорічник]. – Чернігів: Гол. упр. статистики у Чернігівській області, 2007. – 494 с.

2. Бачуріна І. Тенденції розвитку аграрних ринків на загальнодержавному та глобальному рівнях / І. Бачуріна // Економіка АПК. – 2007. – №8. – С. 106-108.
3. Porter M.E. Clusters and the new economics of competition // Harvard Business Review. – 1998. – №6. – Р. 77-90.
4. Ціхановська О. М. Особливості формування кластерів у АПК / О. М. Ціхановська // Сборник трудов межд. научно-техн. конф. «Наука и предпринимательство». – Винница–Ялта, 2005. – С. 141-146
5. Кропельницька С. О. Фінансово-економічні засади формування та функціонування нових виробничих систем (кластерів) : Автореф. дис. на здобуття канд. екон. наук : 08.04.01 / С. О. Кропельницька ; Тернопільський держ. екон. ун-т. – Тернопіль, 2006. – 21 с.
6. Скічко О. І. Стратегічні альянси та кластери як умова розвитку нових фінансових продуктів для агропромислового комплексу України / О. І. Скічко // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – Тернопіль : Економічна думка. – 2005. – Вип. 5–2. – С. 251–258 та ін.
7. Сільське господарство України : [стат. збірник]. – К. : Держкомстат України, 2006. – 370 с.
8. Ketels C., Solvell O. Clusters in the EU-10 new member countries. – Harvard, 2005. – 76 p.
9. Бутко М. Регіональні ринки овочевої продукції: сутність, визначення та тенденції розвитку / М. Бутко, І. Бачуріна // Агросвіт. – 2007. – №10. – С. 23-27.

Бачуріна І.В., Бутко Н.П. Плодоовочна отрасль України: региональные вызовы.

Рассмотрены и критически проанализированы разные подходы к исследованиям региональных проблем развития плодоовочной отрасли в Украине. Определены региональные особенности развития плодоовочных рынков в Украине, обоснованы перспективные тенденции. Оценены перспективы развития плодоовочной отрасли Украины по кластерной модели, обоснована и апробирована авторская методика определения потенциальных кластеров и их ядер. Расчетами подтверждена авторская гипотеза о решающей роли элементов сбытовой инфраструктуры для размещения и развития плодоовочной отрасли Украины.

Ключевые слова: региональный подход, овощеводство, кластер, концентрация.

Bachurina I.V., Butko M.P. Fruit and Vegetable Industry of Ukraine: Regional Challenges.

Different approaches to the researches of regional problems of development of fruit and vegetable industry in Ukraine have been considered and critically analysed. Regional features of development of fruit and vegetable markets in Ukraine, and perspective tendencies have been substantiated. The prospects of development of fruit and vegetable industry of Ukraine according to a cluster model, grounded and approved author's method of determination of potential clusters and their kernels have been aprobated. The author's hypothesis on the decisive role of elements of sale infrastructure for allocation and development of fruit and vegetable industry of Ukraine have been confirmed by calculations.

Key words: regional approach, fruit and vegetable industry, cluster, concentration.

Надійшло 08.08.2008 р.